

Mehmedalija Bojić

**HISTORIJA BOSNE I BOŠNJAKA
(VII-XX vijek)**

TKD Šahinpašić - Sarajevo, 2001.

I

BOSNA U SREDNJEM VIJEKU

Porijeklo stanovništva, nastanak i širenje države i vjere

O zemlju Bosnu otimali su se, počev od velike seobe naroda (IV vijeka) do naših dana: Goti, Avari, Slaveni, Bizantinci, Bugari, makedonski, hrvatski i srpski vladari, Mađari, Osmanlije, Austrijanci, Nijemci, Italijani, kao i pet vjera – paganstvo, Rimokatolička crkva, Crkva bosanska (patareni, bogumili), Pravoslavna crkva i islam.

Bosna je oduvijek bila konglomerat raznih vjera, kultura i civilizacija. Kada je car Teodosije sa svojim suvladarima dijelio svoje carstvo na Istočno i Zapadno (395), rijeku Drinu je odredio kao granicu i razmeđe između dva carstva i dvije civilizacije u Evropi. Ovom rijekom će kasnije ići i granica utjrecaja Katoličko-rimske i Pravoslavno-Bizantijske crkve poslije velikog raskola među njima od 1054. godine. Na rijeci Drini počeo je i Prvi svjetski rat (1914).

U X vijeku će se istočno i jugoistočno od ove rijeke obrazovati Raška (Srbija) i Duklja (dijelovi današnje Crne Gore), a zapadno bosanska srednjovjekovna država.¹⁾ Dalje ka zapadu, u isto vrijeme, obrazovala se i hrvatska država. Stanovništvo ovih država, kao i svih ostalih južnoslavenskih zemalja, bilo je istorodnog – staroslavenskog porijekla. Oni su iz svoje prapostojbine, o kojoj postoje različite teorije gdje se tačno nalazila, donijeli sličan jezik, običaje i *paganske vjere*.

Iz prvobitnih državnih jezgara, sve četiri države su se širile iz unutrašnjosti ka Jadranskom moru, gdje su savladavale druge samonikle autohtone južnoslavenske kneževine – Paganiju (Neretljansku oblast),

1) Rijeka Drina je predstavljala istočnu granicu bosanske države - i banovine i kraljevine - za čitavo vrijeme njenog srednjovjekovnog postojanja, sve do ulaska kraljevine Bosne u sastav Otomanskog carstva (1463). Kao istočna granica Bosne rijeka Drina je utvrđivana i sporazumima između Osmanske imperije i Srbije (1831), zatim kao i sve današnje granice Bosne i Hercegovine, Berlinskim ugovorom velikih evropskih sila (1878), Vidovdanskim ustavom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1921), odlukama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine i Jugoslavije (1943), odlukom o prijemu BiH u članstvo OUN (1992) i, najzad, Dejtonskim i Pariškim mirovnim sporazumom (1995).

Zahumlje, Travuniju ili su međusobno preotimale na duže ili kraće vrijeme određene teritorije, uglavnom periferne oblasti.

Država Bosna, kao samonikla tvorevina, politički se razvijala kao poseban subjekat i država, isto kao i njeni susjedi Hrvatska, Srbija (Raška) i Duklja. Za razliku od Raške i Duklje, Bosna je bila dva vijeka pod vladavinom Avara, naroda mongolsko-turskog porijekla, koji su preko planinskog masiva Karpata i Dunava stigli još u VI stoljeću južno od rijeke Save. Taj narod se poslije poraza 626. godine ispod zidina Konstantinopolja povukao u Panonsku niziju. Od tada će vladati teritorijom Bosne, današnjom Hrvatskom, dijelom Slovenije i Panonskom nizijom, sve dok ih 769. godine nije uništio moćni franački kralj Karlo Veliki. Tada ovaj narod definitivno nestaje sa historijske scene.

Raški, hrvatski i dukljanski vladari su od druge polovine X do kraja XI vijeka u nekoliko navrata pokušavali da ovladaju teritorijom Bosne, ali u tome nisu uspijevali, osim u vrijeme raškog župana Časlava (931-960) i, možda, hrvatskog kralja Krešimira (949-969), kada su dijelovi Bosne, kraće vrijeme, (svega desetak godina) bili u sastavu njihovih država, *i nikada potom!*

Provalom Mađara (Ugara) u Panonsku niziju krajem IX vijeka, još jednog u nizu ratničkih naroda hunsko-turskog porijekla (Huni, Avari, Bugari i dr.), koji će presudno utjecati na historiju Balkana gotovo hiljadu godina, država Bosna će u njima dobiti jednog susjeda sa kojim će voditi višestoljetnu borbu za svoju samostalnost i opstanak.

Nestankom Avara teritorija Bosne je najčešće bila, kao uostalom i druge južnoslavenske zemlje, pod vlašću Bizantije. Bila je gotovo uvijek u vazalnom, ali ne i u podaničkom položaju. Bosna je već u drugoj polovini X vijeka bila oformljena kao cjelina. Imala je sva obilježja ranosrednjovjekovne države.

Ona se od prvobitnog jezgra – *Vrhbosne* (današnja okolina Sarajeva) i *Banata* iz avarskog perioda već tada prostirala na istok do Drine i na jugozapad do jadransko-dunavskog razvođa. Već u XI vijeku, a možda i ranije, u Bosni je postojalo plemstvo – "magnates Bosniae".

Srednjovjekovna Bosna – na latinskom *Bosnium*, *Bissena*, *Bessena*, *Bosona*, *Bozina*, *Bosnia*, *Bothna*, na grčkom *Bosova* – dobila je ime po rijeci Bosni, koja se u rimskom dobu nazivala *Bassanius*. Činjenica da je prvobitna država Bosna dobila ime po starom imenu rijeke oko koje se razvijala znači da ni hrvatska a ni srpska prvobitna državna jezgra nisu neposredno utjecala na formiranje ove države. Južnoslavenska plemena koja su živjela i u ranom, i u kasnijem srednjovjekovnom periodu, sebe su u bosanskoj državi nazivali samo

imenom Bošnjani. Sve druge tvrđnje da je to stanovništvo nazivalo sebe bilo Hrvatima, bilo Srbima ne počivaju na naučnim (znanstvenim) činjenicama.²⁾

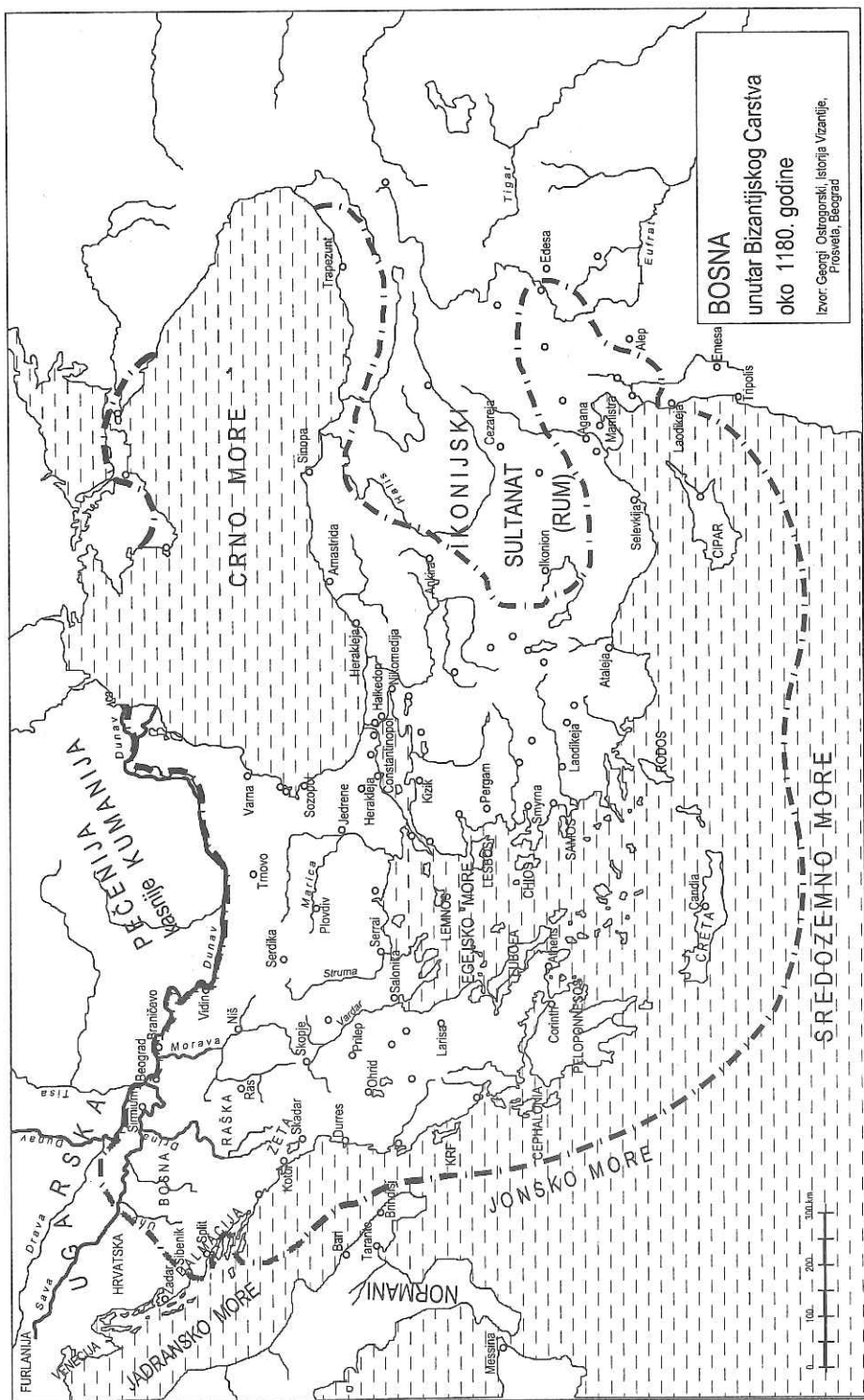
Srpska i hrvatska historiografija su ranije viševjekovno razdoblje Bosne uglavnom prešutkivale, a njenu historiju prikazuju tek od X vijeka, odnosno od prvih upada i krajnje privremene vladavine srpskih ili hrvatskih vladara Bosnom, uglavnom se služeći i krivo tumačeći tri važna izvora, i to: *Anala franačkog pisca Ajnharda* (Einhardus, Annales, u MGH SS, I 135-218, Hanover, 1826, 770-840); spise *De administrando imperio* (O vladavini naroda) koji je sredinom X vijeka napisao bizantijski car Konstantin

-
- 2) Posljednje u nizu historiografskih djela hrvatskog porijekla, koje pokušava da znanstveno dokaže da je Bosna (i Hercegovina) oduvijek bila hrvatska zemlja, a bogumili (patareni) i kasnije Muslimani-Bošnjaci, oduvijek samo Hrvati, jeste knjiga dr. Dominika Mandića *Etnička povijest Bosne i Hercegovine* (ZIRAL, Toronto-Zurich-Roma-Chicago, 1982). Knjiga je sigurno hvale vrijedna što se tiče novih podataka, nekih uspješno izvršenih i datih analiza, objavljenih nekih do sada nepoznatih izvještaja i dokumenata, posebno iz arhiva Katoličke crkve i njenih organizacija i date obimne naučne aparature (izvora i literature) i sl.

Međutim, ovaj autor čini grešku u prilazu da po svaku cijenu dokaže *hrvatstvo* pa i tamo gdje ga nije moglo biti. Tako postupaju i mnogi srpski historioografi, samo obratno. Po dr. Mandiću, Hrvati su svi koji su po doseljenu Južnih Slavena i prijema kršćanstva sa Zapada (Rima) bili katolici. Pa, budući da su slavenska plemena nastanjena na Dinarskom planinskom masivu (uključujući tu Dalmaciju, Bosnu, Duklju itd.) primili kršćanstvo sa Zapada, onda su oni, po dr. Mandiću, još kada se uz to nekritički osloni na *Ljetopis popa Dukljanina*, prirodno svi Hrvati.

Srećom, u nauci je ovo pitanje praktično raščišćeno. To znaju i hrvatski i srpski historičari, ali im to nije odgovaralo niti odgovara radi pretenzija ranijih i sadašnjih vladajućih režima na Bosnu i Hercegovinu, i to na osnovi "*historijskih prava na ovu zemlju*". Još do sada nije nigdje nađen jedan crkveni ili državni spis, povelja ili bilo šta slično iz srednjeg vijeka u kome bi pisalo da je Bosna bila jedna od hrvatskih zemalja i da su u njoj bilo kada živjeli samo Hrvati. Međutim, sačuvan je veliki broj spisa i dokumenata, posebno u arhivima katoličkih institucija, iz kojih se jasno vidi da u Bosni žive patareni (bogumili) i katolici, da se tamošnji narod naziva *Bošnjanima* a njihovi vladari bosanskim banovima ili kraljevima. Zašto baš nikad nisu crkveni dostojanstvenici u srednjem vijeku nazivali taj bošnjački narod ili njihovog vladara - hrvatskim ili srpskim imenom?

O rasprostranjenosti imena srpskog i hrvatskog na Bosnu i njen narod u srednjem vijeku vode se između hrvatskih i srpskih historičara rasprave i polemike već više od stoljeća i po. U nekim srednjovjekovnim bosanskim poveljama zaista se pominju Srbi i srpski jezik. Međutim, dr. Mandić u pomenutoj knjizi o tome navodi i argumentirano tvrdi da su *pisari povelja u Dubrovačkoj Republici*, od vremena vladavine srpskog Velikog župana Stevana Nemanje, dakle od 1174. godine, od kada je zauzeo Zahumlje, Travuniju (sjeverne susjede Dubrovnika) i Duklju (dio današnje Crne Gore), bili Srbi. "... Zato je on (pisar) i onda kada mu je bilo povjereno da napiše koju ispravu za bosanske vladare pisao povelje po srpskom načinu, upotrebljavao ekavicu i jezik nazivao 'srpskim'".

Karta - I (Bosna u sastavu Bizantijskog carstva 1172. godine)

Porfirogenit (Konstantinos Porphyrogenetos, 912-959); i *Letopisom* nepoznatog popa Dukljanina iz Bara (oko polovine XII stoljeća).³⁾

I srpski i hrvatski historičari (njihov veći dio) ove izvore tumače na nenaučan način koji odgovara interesima njihovih nacija, a najveći

- 3) Među prvim srpskim istoričarima koji su pokušali naučno da dokažu da je Bosna bila sastavni dio srpske zemlje, i prvobitne države još u doba ustanka Hrvata oko rijeke Save (južno od Zagreba protiv Franaka, sa Ljudevitom Posavskim (819-822) na čelu, bio je Ljub. Jovanović. On je još 1900. godine napisao i objavio u časopisu "Brankovo kolo" raspravu pod naslovom *O Bosni s početka VII do sredine XII veka*. Jovanović je, koristeći se Ajnhardovim Analima i tekstom o Ljudevitu Posavskom i njegovom "bježanju ka jugu među Srbe", zaključio na osnovu svojih pretpostavki da je Ljudevit mogao naći Srbe samo u Bosni (između Vrbasa i Drine) i na prostoru rijeke Kolubare (sjeverozapadna Srbija). Međutim, on je ipak ostao pri zaključku da su se riječi "na jug" morale odnositi na prostor Bosne. Taj njegov zaključak i pretpostavku prihvatili su kasnije svi srpski istoričari i koristili ga, uz podatke iz druga dva pomenuta izvora, isto tako nesigurna, kao vjerodostojne činjenice.

Od Jovanovićeve rasprave, pa sve do danas u gotovo svim djelima srpske nacionalne istorije, i u istorijskim atlasima za škole, Bosna se tretira kao srpska zemlja. Odatle potiču i ona tzv. "istorijska prava na Bosnu". Ali, poznati medievist sa Zagrebačkog univerziteta dr. Nada Klaić, koja je 1989. godine publikovala djelo *Srednjovjekovna Bosna* (Zagreb, 1989), naučno je opovrgla Jovanovićevu tezu o Ljudevitu "bjekstvu među Srbe u Bosnu". Prema njenom tumačenju, Ljudevit Posavski je zaista "pobjegao na jug" (iz svoje Posavske Hrvatske) ali u SRB, mjesto koje se pod tim imenom zvalo još u doba Rimljana i gdje su živjeli Dalmatinski Hrvati. To mjesto se i danas nalazi na istoj lokaciji u gornjem toku rijeke Une, u Lici (zapadna Hrvatska).

O drugom i trećem izvoru koje su obilato koristili i srpski i hrvatski medievisti, historijska nauka je već ranije dala svoj sud. Porfirogenitov podatak u spisu *De administrando imperio* o dolasku i naseljavanju Srba i Hrvata, i to na poziv vizantijskog cara Heraklija (610-641), na današnje prostore, odavno se ne uzima kao valjana činjenica. Njima je trebalo i u Porfirogenitovo vrijeme pokazati da su ovi narodi vazali vizantijski. Srpski istoričar dr. Sima Ćirković, koji u svom djelu *Istorija srednjovjekovne bosanske države* (Beograd, 1964) također zastupa tezu da je Bosna bila jedna od srpskih zemalja, dok istovremeno o vrijednosti Porfirogenitovog spisa piše: "Temeljna kritička proučavanja spisa *O narodima* (De administrando imperio) pokazala su da on predstavlja kompilaciju u kojoj se gotovo ne oseća originalno stvaranje piščevo..."

Ovaj Porfirogenitov spis je ipak donekle značajan za Bosnu jer se u njemu prvi put (u jednom pisanom istorijskom izvoru) pominje riječ i naziv zemlje Bosna.

O *Ljetopisu popa Dukljanina* ili *Barskom rodoslovu* postoji vrlo opsežna literatura. Ovaj historijski izvor korišćen je prema nacionalnim potrebama i porijeklu historičara. Tako je *Ljetopis* poslužio hrvatskom medievisti dr. Ferdi Šišiću da ustvrdi kako je Bosna u ranom srednjem vijeku bila hrvatska zemlja. A prema srpskom istoričaru Simi Ćirkoviću "to je skromni sastav nepoznatog popa, nastao u Baru (sada Crna Gora) u drugoj polovini XII veka".

Inače, u *Ljetopisu* (hronici) popa Dukljanina Bosna se uvijek prikazuje kao određena veća politička i teritorijalna cjelina.

Pitanje procesa nastajanja bosanske države u ranom srednjem vijeku, i to baš od IX do XII vijeka, podrobno je razradio sarajevski akademik dr. Anto Babić još 1955. godine u svojoj raspravi *O pitanju formiranja srednjovjekovne bosanske države*.

problem je taj što se, kao ni njihovi politički lideri, ne mogu nagoditi oko granica, tj. što se ne mogu sporazumjeti oko toga da je to bila rijeka Drina po hrvatskim povjesničarima, ili rijeka Bosna, odnosno Vrbas po srpskim historičarima. Zato najčešće jedni dokazuju da je Bosna "oduvijek" bila samo srpska, a drugi samo hrvatska zemlja.

Zašto i u ovoj knjizi treba razrađivati i ukazivati na ovaj problem? Zato što se više od dva vijeka između srpskih i hrvatskih historičara, državnika i političara vodi bitka o tome čija je bila Bosna u srednjem vijeku. Potom se, na osnovu izmišljenih "historijskih prava", ističu određene pretenzije zbog ojih su se vodili i sporovi i mnogi ratovi za Bosnu, od kojih je najsiroviji bio onaj iz prve polovine 90-tih godina XX vijeka⁴⁾

-
- 4) Otimanja, prekrajanja i svojtanja bosanske historijske prošlosti i njene države, kao i razne teorije o tome čija je bila i jeste Bosna, cjelishodno je pratiti i sagledavati i kroz razmatranja historiografskih djela i njihovih autora i to od prvih početaka do najnovijeg doba.

Među prvima koji su u svom historiografskom radu ispoljavali pretenzije prema Bosni bio je hrvatski književnik, historičar, političar i baron Pavao Riter-Vitezović (1652-1713). On je u svojim spisima razvio misao o cjelokupnoj Hrvatskoj u koju je uključio i Bosnu. Ona je, prema Vitezoviću, "srce Ilirica ("Cuore Ilirici"). Vitezović je kao član komisije za razgraničenje između Habsburške monarhije i Osmanskog carstva nakon Karlovačkog mira (1699) izradio elaborat bečkom dvoru u kojem je Hrvate, Srbe i Slovence prikazivao jedinstvenim imenom Hrvata, tražeći da se Hrvatskoj pripoje sve južnoslavenske zemlje koje budu oslobođene od Turaka.

Pretenzije prema Bosni i Hercegovini na osnovu "historijskih prava" ugarske krune iskazivala je i Habsburška monarhija pomoću historiografskih djela. Tako je na njen podsticaj i, vjerovatno, narudžbu napisao historičar L. A. Gebhardi 1780. godine *Istoriju države Bosne i Rame*. Publicirao ju je u okviru jedne višetomne *Istorije svijeta*. Pošto je Habsburška monarhija težila da osvoji i pripoji svom carstvu sve zemlje koje su nekada pripadale Ugarskoj i čekala priliku da istjera Osmansku imperiju iz Vlaške, Srbije i Bosne i Hercegovine i da naslijedi ovu na Balkanu, to je za njen generalštab i državne potrebe češki historičar Maksimilijan Šimek napisao 1787. godine *Političku istoriju kraljevine Bosne i Rame od 867. do 1741. godine*. Djelo je izišlo kad se car i kralj Josip II spremao da povede odlučujući rat sa Turskom radi osvajanja Bosne, proširenja svojih teritorija na svim posjedima Mletačke republike na Balkanskom poluostrvu i, najzad, radi zauzimanja Albanije.

Pretenzije Austrije prema Bosni i Srbiji naišle su na protivljenje već nacionalno svjesnih i umnih ljudi iz redova Srba, koji su osporavali Austriji "historijska prava" na Bosnu i Srbiju. Arhimandrit i historičar Jovan Rajić je, u namjeri da ospori historičara Šimeka i austrijske pretenzije, napisao *Istoriju raznih slovenskih naroda naročito Bugara, Hrvata i Srba* (I-IV, Wien, 1794). U njoj je prvi od svih srpskih spisatelja prikazao Bosnu kao srpsku zemlju. On je prvi među Južnim Slavenima napisao i *Istoriju južnoslavenskih naroda*, i to sve na osnovu narodne tradicije i iz patriotskih pobuda. On, prirodno, nije mogao da napiše kritičku historiju, jer nije koristio nikakve vjerodostojne izvore, niti potrebnu literaturu. Prije toga je napisao *Kratku istoriju Srbije, Raške, Bosne i Rame* (1793), slične naučne vrijednosti.

Uspón bosanske države i sučeljavanja Crkve bosanske i Katoličke crkve

Bosna kao razvijena država i centar osobene kulture na Balkanu na historijsku scenu dolazi od vremena Kulina bana (1180-1204) koji se u pisanim izvorima pominje kao »Culin, magno bano Bosniae«, »Banus Culinus – dominus Bosniae« i njegovih nasljednika. Jedna od bitnih karakteristika tadašnje Bosne bila je žestoka borba između Katoličke crkve i jeretičke Bosanske crkve (patarena, bogumila).

Odlaskom bizantijske vlasti Katolička crkva je od 1180. godine preduzimala razne mjere za širenje svog utjecaja i ugleda. Obnovljena je biskupija, zavedena je veća disciplina u crkvenoj hijerarhiji, odstranjeni su svećenici koji nisu znali latinski, strožije su ubirani crkveni nameti od naroda.

U prvoj polovini 19. vijeka historijska nauka i njene pomoćne discipline sporo su se razvijale. Otkrićem i objavljivanjem mnogih primarnih pisanih izvora, u drugoj polovini toga vijeka, gotovo svi istaknutiji srpski i hrvatski historičari su se bavili i bosanskom historijom i dali svoj značajan doprinos osvjetljavanju njene prošlosti. Međutim, u nedostatku sigurnih izvora iz ranog srednjeg vijeka svi su se određivali čija je Bosna prema svome nacionalnom porijeklu. Tako je historičar i prvi pisac historije Bosne iz Hrvatske dr. Vjekoslav Klaić (1849 – 1928) u svom radu *Povijest Bosne do propasti kraljevstva* (Zagreb 1882) napisao da je Bosna m o ž d a bila hrvatska zemlja. Tu njegovu riječ "možda" svjesno su previdjeli svi hrvatski povjesničari, koji su mu bili savremenici ili živjeli poslije njega.

O prvom srpskom historičaru Ljub. Jovanoviću, koji je pokušao naučno da dokaže da je Bosna bila sastavni dio srpske zemlje i prvobitne države još u ranom srednjem vijeku te njegovom nekritičkom korišćenju izvora, već je bilo govora (vidi fusnotu br. 3). Od te Jovanovićeve rasprave, pa sve do danas (90-tih godina XX vijeka) u gotovo svim djelima nacionalne historije i u gotovo svim historijskim atlasima za škole Bosna se tretira isključivo kao srpska zemlja.

Uoči Drugog svjetskog rata značajnije djelo o Bosni pod nazivom *Historija Bosne* (Beograd, 1940) napisao je dr. Vladimir Ćorović. Premda ju je pisao sa dosta objektivnosti, i on je zastupao tezu da je Bosna bila srpska zemlja. Nakon toga rata, najobimnije djelo i sa najviše naučnih pretenzija napisao je dr. Sima Ćirković pod naslovom *Istorija srednjovjekovne bosanske države* (Beograd, 1964). Premda u ovoj knjizi ima izvanredno dobro i tačno napisanih poglavlja, opservacija i zaključaka, čini se da je knjiga imala prvenstveni zadatak da posluži određenim političkim snagama kao naučno pokriće za pretenzije prema Bosni kao vjekovnoj srpskoj zemlji. I akademik dr. Mihailo Dinić je u svojim radovima uvrštavao rani period srednjovjekovne prošlosti Bosne u istoriju srpskih zemalja. Nažalost, tako je to M. Dinić uradio i u *Historiji naroda Jugoslavije* (I, Zagreb, 1953), koja je sačinjena na inicijativu Savjeta za nauku i kulturu pri vladi FNR Jugoslavije. U toj knjizi je prošlost Bosne od VI do XII vijeka prošla gore negoli u udžbenicima Kraljevine Jugoslavije. Jer, taj period, koji se u toj *Historiji* obrađuje na 318 strana, Bosni je pripalo svega desetak redova, pa i to montirano na štetu historijske istine jedne stare južnoslavenske zemlje i države Bosne.

Prošlost Bosne nije bolje tretirana ni u srpskim, ni u hrvatskim historijskim atlasima. Njihovi historiografi i kartografi su se, izgleda, prešutno dogovorili o krojenju granica

U isto vrijeme, i patarenstvo (bogumilstvo) je sve više jačalo i postepeno postajalo dominantan činilac u Bosni. Već u XI vijeku bilo se jako proširilo iz Makedonije i Bugarske po Raškoj, Zeti, Bosni. Tada su se naglo širila i razna heretička učenja i u susjednoj Dalmaciji, naročito u gradovima a posebno u Splitu i Trogiru. Kada je veliki raški (srpski) župan Stevan Nemanja, savremenik bana Kulina, počeo da goni »ognjem i mačem« bogumile, spaljuje knjige i oduzima imanja, oni su bili prisiljeni da masovno bježe i sklanjaju se u Kulinovu Bosnu koja ih je primala. U nju je još ranije iz Hrvatske stiglo mnogo izbjeglica koji su nakon progona narodnog svećenstva i njihovih pristalica masovno napuštali svoje krajeve. I heretici iz Dalmacije sklanjali su se masovno u Bosnu pred progonima katoličke inkvizicije. Ova zemlja je u to vrijeme bila pribežište svih progonjenih zbog vjere ili bilo kojeg drugog uvjerenja. *Tada su počeli da se postepeno miješaju Bošnjani, Srbi i Hrvati.*

I u zapadnoj Evropi u XI i XII vijeku bila su dosta raširena razna heretička učenja. Poznati su katari ili patareni u sjevernoj Italiji i albžani u južnoj Francuskoj i drugdje. Ova učenja su imala mnogo srodnosti sa bosanskim bogumilstvom i pristalicama Bosanske crkve. Zato su rimski

države Bosne u ranom srednjem vijeku. Jedni stavljaju granicu dodira hrvatske i srpske države u to doba na rijeci Vrbasu, drugi na rijeci Bosni, a treći na rijeci Drini – kako kome kad odgovara. U vrijeme postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavije, izdato je više falsificiranih historijskih atlasa. Tako je u *Istorijskom atlasu za opštu i narodnu istoriju* koji je priredio istoričar Stanoje Stanojević (1874-1937) Bosna prikazana tako da je sve od 9. do 12. vijeka bila jedna od srpskih zemalja i kao takva uvijek u sastavu srpske države. U ovom njegovom atlasu Bosna je za period od XII do prvih decenija XX stoljeća prikazana na svega jednoj omanjoj kartici srazmjera 1:2.750 000. Ovaj Stanojevićev atlas (zvanični udžbenik za studente) izdat je, istog sadržaja, i u Beogradu (1940-Geca Kon A.D.). U *Školskom historijskom atlasu* koji je izdat u socijalističkoj Jugoslaviji a priredili ga Relja Novaković, Gavra Škrivanjić, Vladimir Stojanović i Željko Škalamara, a po narudžbi Zavoda za udžbenike u Beogradu (ovaj atlas je bio najtiražniji i doživio je niz izdanja) država Bosna se tretirala u svim izdanjima kao srpska zemlja, i to sve od IX pa do XX vijeka.

Najvjerodostojniji *Istorijski atlas za nacionalnu istoriju (od rimskog perioda do završetka I svetskog rata – 1918)* uradio je Dragutin Prljević, a objavilo preduzeće ZNANJE iz Beograda. U njemu Bosna *prvi put*, koliko autor ove Historije Bosne zna, u ranom srednjem vijeku nije naznačena ni kao srpska ni kao hrvatska zemlja. Država Bosna je tek u ovom atlasu imala tretman onakav kakav je ta zemlja u prošlosti i zasluživala.

Do sada je, čini se, najpotpunije i najobjektivnije objašnjena rana srednjovjekovna prošlost Bosne u *Istorijskom atlasu* koji je izradio dr Zvonimir Dugački za poduzeće "UČILA" iz Zagreba 1972.godine. On prikazuje prošlost Bosne bez ikakvih opterećenja i kompromisa. Prvi put Bosna je ucrtana kao država u sklopu Balkana i evropskih država u raznim periodima svoga postojanja. Prvi put u jednoj takvoj publikaciji napisano je da u Bosni i Hercegovini uz Hrvate i Srbe žive kao narod i bosanski Muslimani.

inkvizitori bosanske bogumile nazivali i patarenima. Već od vremena Kulina bana u Bosni bogumili i druge heretičke sekte počinju da obrazuju posebnu Crkvu bosansku.

Na podsticaj papa mađarski kraljevi su često poduzimali krstaške pohode na Bosnu u cilju njenog osvajanja i uništenja heretika. I Kulin ban je bio pataren, ali je 1203. godine - da bi spasio samostalnost Bosne - pritiješnjen mađarskom vojskom bio prisiljen da primi katoličku vjeru. Pri tome se samo formalno odrekao bogumilstva. I njegov nasljednik ban Matija Ninoslav je, pred opasnošću ugarske krstaške vojske, priznao rimskog papu. A kad bi opasnost prošla, vraćao bi se bogumilstvu i svojoj Crkvi bosanskoj. Ta crkva je u Bosni sve do kraja XIV stoljeća zadržala prevlast, jer je pored raširenosti u narodu, imala i podršku plemstva, koje je većinom bilo patarensko.

Jedan od moćnih srednjovjekovnih bosanskih vladara koji se u potpunosti oslanjao na Crkvu bosansku bio je ban Stjepan Kotromanić (1322-1353). On je proširio državnu teritoriju prema Jadranskoj obali. To je bila želja i prethodnih bosanskih vladara da se poput ranije raških (srpskih) velikih župana, i hrvatskih kneževa i kraljeva, domognu mora i time svojoj državi otvore vrata u svijet.

Sredivši zemlju iznutra i stvorivši jaku vojsku, Stjepan II Kotromanić je, uz snažnu podršku Crkve bosanske, naroda kojeg u jednoj povelji naziva »dobri Bošnjani« te vlastele, također privržene ovoj crkvi, provodio odlučnu politiku prema Ugarskoj, vjekovnom neprijatelju bosanske države, kao i prema papi, a i susjedima. Mađarski kraljevi iz Anžujске dinastije bili su primorani, zbog unutrašnjeg meteža u zemlji, da Stjepanu Kotromaniću priznaju vlast nad Humom (Zahumljem-današnja Hercegovina) i južnom Dalmacijom od Cetine do Dubrovnika, uključujući i gradove Omiš i Makarsku (1326), kao i nad čitavom Bosnom do rijeka Une, Save i Drine. Na zapadu, zemlje Stjepan Kotromanić je osvojio i pripojio Bosni Završje sa tri kraška polja: Glamočko, Livanjsko i Duvanjsko.

Ban Stjepan II Kotromanić je odbranio Bosnu i od napada tada najmoćnijeg vladara Balkana srpskog cara Dušana, koji je bezuspješno pokušao 1350. godine da je osvoji. Kotromanić je odbranio i Hum (Zahumlje, znatan dio Hercegovine) koji će, uz veća proširenja, ostati u trajnom sastavu bosanske države i njenih teritorija sve do današnjih dana. Izišavši na more, Bosna je počela da utječe i na jadranska politička zbivanja - Venecija, Kraljevina Napulj i Republika Dubrovnik, balkanska - Srbija i Hrvatska, kao i na srednjoevropska politička zbivanja, posebno u Ugarskoj u vrijeme dinastičkih borbi i drugih nereda. Tako jaku državu ostavio je u nasljedstvo svom nećaku Tvrtku.